

MAGYAR ARIÓN

Tanulmányok
Pálóczi Horváth Ádám műveiről

Szerkesztők

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

HEGEDÜS BÉLA

Budapest

rec.iti

2011

A

*Magyar Arión – Tudományos tanácskozás Pálóczi Horváth Ádám
születésének 250. évfordulóján*
(Budapest, 2010. október 20–21.)
támogatói

MTA Irodalomtudományi Intézet
Óbudai Társaskör

A borítón látható portré Pálóczi Horváth Ádámot harmincéves korában ábrázolja. A színezett metszet alapjául szolgáló, mára elkallódott festmény „Erdélyi fi Kóré Zsigmond festette 1791”. A metszetet Kazinczy Ferenc készítette el, s a *Psychologia* címlapelőzékéeként jelent meg 1792-ben. A talapzaton olvasható Ovidius-idézet (*Fasti* II, 93):

Nomen Arionum Siculas impleverat urbes,
Captaque erat lyricis Ausonis ora sonis.

Híre betölti a városokat szikuloknak a földjén,
s zengő lantjának rabja Itália is...

(Gaál László fordítása)

A borító a csurgói Református Gimnázium könyvtárának példánya alapján készült, amely az író sógora, Sárközy István névbejegyzését őrzi
Forrás: <http://www.csokonai-csurgo.sulinet.hu/sarkozy/kepek/33.jpg>

© Szerzők, 2011.

ISBN 978-963-7341-91-5
ISBN 978-963-7341-92-2 (pdf)

Kiadja a rec.iti, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja
<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Tördelés, képszerkesztés, borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa, Csörsz Rumen István

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Pálóczi Horváth György fiziko-teológiai műve és fiának, Ádámnak költészete

1971 októberében Egerben a Szauder József által szervezett XVIII. századi konferencián igen sok szó esett a fiziko-teológiáról. Ennek az iskolának a kutatását és eszmetörténeti elemzését Magyarországon éppen Szauder vezette be *Az estve és az Álom keletkezése* című tanulmányában.¹ Itt kockáztatja meg, bővebb kifejtésre utalva, azt a gondolatot, hogy úgy látszik, a XVIII. századi Debrecenben egész iskolája támadt a fiziko-teológiának, amely olyannyira áthatotta az egymást követő tanár- és diák prédikátornemzedékek gondolkodását, hogy a legkülönbözőbb helyeken – nemcsak prédikációkban, könyvekben, versekben, kéziratos énekeskönyvekben vagy egyéb prózai, nyomtatásban meg sem jelent gyűjteményekben, hanem egészen távoli kapcsolatot felmutató műfajokban is – nyilvánvaló nyomát találjuk a lények nagy láncolata elméletének.² Az említett konferencián az egyik hozzászólásomban egy bizonyos H. Gy. Cs. P. betűjellel rövidített szerzőnek a könyvről is beszéltem, amely 1775-ben jelent meg Győrben. A rövidítést feloldva megtudjuk, hogy Horváth György Tsászári (azaz Császár községbe való, Sz. L.) Prédikátor: ő volt az édesapja Pálóczi Horváth Ádámnak.³

Az *Ötödfélszáz Énekek* 165. darabja ékes példája apa és fiú szellemi kapcsolatának. A kritikai kiadásban is szereplő, *A régi kis világ, arany idő* című vers (két-ségkívül Horváth Ádámé, mert már e konferencián igazolódott szerzősége, ahogyan kiderült az is, hogy volt olyan vers, amelyikről nem tudták a kiadók annak idején, hogy tényleg ő írta-e) egyik szakaszában ezt olvashatjuk:

1 SZAUDER József, *Az estve és az Álom keletkezése* (Bevezetés az elemzéshez), ItK, 73(1969), 1–32, kül. 4. skk (később kötetben is közzétette: Uő, *Az estve és Az Álom: Felvilágosodás és klasszicizmus*, Bp., Szépirodalmi, 1970, 220–269).

2 Uo., 30.

3 *Természetnek és kegyelemnek oskolája, Az az: Ollyan hasznos Könyvetske, a'melly az Isteni Tökéletességeknek, a' látható, és láthatatlan Teremtéseknek vizsgálásából, 's meg-gondolásából, a'Keresztyén embert az ISTENnek ditséretére serkenti.* (...), A' Kristus Jéusnak egy legkisebb, a' Helv. Conf. követő szolgája H. GY. TS. P. által. (...), Nyomtatott Győrbe, Streibig Gergely János privil. Könyv-nyomtató által, M.DCC.LXXV.dik Esztend. 330 (6) l; Vö. azt az eddig egyetlen művet, amely tudomásom szerint a fiziko-teológiai költők és írók sorában elemezte e könyvet: VÖRÖS Imre, *Természetszemlélet a felvilágosodás-kori magyar irodalomban*, Bp., Akadémiai, 1991, 32–33, 108, 202–203, 222.

A magvető barázdát szánta, s alatta
Istent talált, ha vetettjét megaratta;
Kertészleány virágok közt múltattába'
Az Alkotót feltalálta fübe'-fába'.⁴

A természetnek és kegyelemnek oskolája a csillagászati földrajztól kezdve a középkori himnológiáig rengeteg – nekünk, kései filozofoknak is – érdekes dolgot foglal egybe, ráadásul szinte zsebformában. Horváth György e könyvben írja Isten felismerhetőségéről, hogy ő meglelhető a természet tárgyaiban, illetve a természetben található „valóságoknak avagy pedig tárgyoknak” a szemlélésekor. (A szerző egyébként egyfolytában panaszkodik a magyar filozófiai műnyelv szegénységéről, tehát sokszor latin megfelelőt is hozzátesz, ahogy szokás volt abban a korban.) Beszél továbbá a kegyelem két fajtájáról: az egyik az isteni beavatkozásnak a teremtésben megnyilvánuló ereje, a másik viszont és a teremtményekről való gondoskodás. Szerinte ezek összefonódnak és egymásból felismerhetők. Mindezt szemléltető könyve IV. részének XXIII. szakaszában (*A' Plántákról közönségesen*) idéz egy Johannes Stigeliusnak tulajdonított mondást. Ez a humanista 1515-től 1562-ig élt, és Eobanus Hessus mellett ő volt Luther kedves kortárs latin költője. Őt a szövegösszefüggés szerint egyenesen abban a megbecsülésben részesíti Horváth György, hogy bekapcsolja az isteni világtervbe, a teremtéstől a megváltásig. Ezt a szakaszt idézzük:

Mindenik [mármint a lények, ezúttal a növények, Sz. L.] a maga nemét a teremtéstől fogva meg-tartotta, és sem több, sem kevesebb neműek, mint vóltanak a teremtéskor; ezzel a' külömbséggel mindazonáltal: hogy ma ezeknek nevelkedésekre bizonyos hetek, hónapok, sőt némellyeknek esztendők-is kivántatnak; akkor pedig egy napon az ő nevelkedéseket el-végezték, sőt gyümölsöket-is meg-érlelték: hogy a' mindjárt teremtendő *Ádámnak és Évának*, (a' kiknek legelső eledetek vólt a' fáknak gyümöltse), azonnal lenne eledetek, mihelyt teremtetnének. Óh melly sok ezeknek hasznok! kivált ha megtalálhatnánk azokat a' mellyeket ezekről a' Tzédrustól fogva az Isópig szóllott vagy írt Bölts *Salamon, I. Kir. IV. 33.* akkor mondhatnánk azt a' mit mondott régenten *Stigélius: Praesentemque refert quaelibet herba DEUM.* az az: Az egész föld színén tsak egy fű-szál sintsen, a'mellyben ISTENnek nagy ereje és böltsessége nem vólna.⁵

Tehát itt van a forrása, hogy Horváth Ádám versében a kertészleány miért ismeri föl még a virágok között is a Teremtőt. Sajnos az általam nyomtatásban vagy interneten hozzáférhető források semmiképpen sem erősítették meg azt, hogy az idézet Stigeliustól származna. Ő írt ugyan olyan költeményeket,

4 ÖÉ (1953), 296.

5 *Természetnek és kegyelemnek oskolája*, 138–139.

amelyek aprólékos gyönyörködéssel festik a természet csodáit, az Alpok égbe meredő csúcsaitól a békés síkságokig, a tavaszi virágnylástól a madárscicsérgés muzsikájáig vagy a hajnali harmat ragyogásáig a mezőkön;⁶ azonban nem találtam olyan helyet költeményeiben, amely szó szerint tartalmazná a Horváth által neki tulajdonított mondást. Ez a proverbium egyébként az összes jobb latin közmondásgyűjteményben szerepel, és ismeretlen (középkori?) szerzőnek tulajdonítják.⁷ Robert Burton *The Anatomy of Melancholy* című híres művében a XIX. zsolttárral hozza kapcsolatba, amelynek vonatkozó sorát így idézi angolul: „So the heavens declare the glory of God, and the firmament declares his handy work, Psalm xix. Every creature will evince it; Praesentemque refert quaelibet herba deum.”⁸ Mindenesetre egyáltalán nem volna meglepő, ha Stigelius is valahol idézte vagy beszötte volna, hiszen például egy, valószínűleg Magyarországon is (középfokú iskolákban, imádságos, illetve görög és latin nyelvkönyvként) használatos összeállítás is tartalmazza hexameteres versekbe öntött keresztyéni imáit és egyéb kisebb vallásos verseit, amelyekben a természet és a teremtmények (pl. madarak és virágok) szépségét is felhasználja Isten teremtésének bizonyítására és magasztalására.⁹

Horváth György azonban nemcsak prédikátor és tanító, hanem költő is, tehát gyönyörű versekkel ékesíti könyvét: minden fejezetet egy-egy ének zár le. Egy versének első három szakaszát idézném, ez a 31. szakaszban található, mégpedig a negyedik rész *bérekasztó éneke* a XLII. zoltár nótájára. Ha nem tudnánk, hogy ezt Pálóczi Horváth Ádám atyja írta, azt mondhatnánk, hogy ez az *Ötödfélszáz Énekek* Ariónjának a verse:

Hol Orfeus' éneklése?
 Hol a buzgó könyörgés? :/:
 Hív szivek' elmékedése?
 Hol a' gyönyörű zengés?

6 Vö. Georg ELLINGER, *Die neulateinische Lyrik Deutschlands in der ersten Hälfte des sechzehnten Jahrhunderts (Geschichte der neulateinischen Literatur Deutschlands im sechzehnten Jahrhundert, II)*, Berlin und Leipzig, Walter De Gruyter & Co. 1929, 74. skk.

7 L. pl. MARGALITS Ede, *Florilegium proverbiorum universae latinitatis: Proverbia, proverbiales, sententiae gnomaeque classicae, mediae et infimae latinitatis*. Budapest., 1895, 228; Paul Gerhardt SCHMIDT, *Proverbia, sententiaeque Latinitatis Medii Aevi*, Pars I, Vandenbroek und Ruprecht, 1963, 922 (No. 290); MYLIUS, *Die perfekten lateinischen Zitate*, Wiesbaden, Marix Verlag, 2004, 129.

8 Robert BURTON, *The Anatomy of Melancholy*, SECT. IV. MEMB. I. SUBSECT. I. *Religious Melancholy. Its object God; what his beauty is; How it allures. The parts and parties affected*, 6., jav. kiadás, 1652. (<http://www.gutenberg.org/files/10800/10800-h/10800-h.htm>) Köszönöm Kőszeghy Péter barátomnak, hogy felhívta erre a helyre figyelmemet.

9 Ioannes STIGELIUS, *Praesentemque refert quaelibet herba deum (...)* = *Capita pietatis et religionis Christianae, versibus Graecis comprehensa ad institutionem puerilem, cum interpretatione Latina*, (...), Lipsiae, M. D. LVIII., D 3v-E[1]^v

Angyalok tehetsége?
Szóllásban ékessége?
Sipos és húros muzsikák?
Harsogva zengő trombiták?

Vajha birnék Angyaloknak,
Ékessen szóllásával! :/
Vagy a' Szent Apostoloknak,
Hív-prédikálásával!
Hogy hirdetném tsudáit;
Beszélhetném munkáit,
A' Mindenható ISTENnek,
Ki Teremtője mindennek.

Ki a' földet a tengertől,
Nagy böltsen el-választá, :/
A' hegyeket a' völgyektől,
És szépen meg-száraztá;
Hogy nem vólt ékessége,
A' földnek kiessége,
Színét bé-tölté sok fákkal,
Füvekkal és szép plántákkal.¹⁰

Ha az összes hasonló zoltárparafrázist (az előzményként vehető zoltárnak nemcsak a dallamát, hanem a tartalmát is) figyelembe véve elemezzük, rengeteg hasonlóságot és párhuzamosságot találunk az *Ötödfélszáz Énekek* utolsó fejezetével, ahol az egyházi, templomi énekek és a vallási, elmélkedő versek találhatóak. Horváth Ádám hajnali és reggeli énekeihez viszont a két záró imádság szolgáltat tematikailag szinte teljes repertóriumot. Néhány különlegességet is felfedezhetünk. Tudomásom szerint Horváth György alkalmazta először a „tűztenger” kifejezést a Napra mint a Naprendszer középpontjára. Költő fiának *Hajnal* és *Esthajnal* című verseiben szintén megtalálható a „tűztenger”, édesapja könyvében azonban teljes tudományos kifejtést nyer, hét térkép, illetve ábra is van csatolva hozzá. Idézzük az 52. szakaszt lezáró ének kezdetét a XIX. zoltár nótájára:

A' Nap' ékessége,
És gyönyörűsége,
Szivemet serkenti :/
A' víg éneklésre,

¹⁰ *Természetnek és kegyelemnek oskolája*, 167–168.

Szent elmélkedésre,
Én Lelkemet inti.

Ama' nagy Tűz-tenger,
Mellyet minden ember,
Véghetetlenül tsudál,
A' maga helyében,
Helyheztetett szépen,
És mindeneknek használ.¹¹

Horváth György a kozmoszt is ismerteti, s a tűztenger abban az összefüggésben kerül elő, amikor bemutatja mind a ptolemaioszi, mind a kopernikuszi, mind a Tycho Brahe-i szisztémát – a három tudós férfiú portréját is közli a kihajtható térkép sarkában. A bolygók csavarmenetes kerengése természetesen az utóbbiból való, amelyről Horváth kifejti, hogy neki úgy tűnik: Kopernikusznak van igaza, de ő nem szakember, nem akar beleszólni; Tycho Brahe rendszere illeszthető ugyanakkor legjobban a hagyományos bibliaihoz, amely inkább a ptolemaioszira emlékeztet, noha természetesen a Bibliának nem dolga csillagászati dolgokról értekezni. Mindenki döntse el, hogy neki mi a legkedvesebb; mind a három kellően adatolva van, ő viszont a Tycho Brahe-it tartja a leginkább alkalmazhatónak. Kifejti azt is, hogy a teremtés rendjében miért olyan fontos, hogy a Naptól mégis biztonságos távolságban lévő Földön alakult ki az élet, itt valósult meg a teremtés, hiszen a Nap egy „tűz-tenger”, amelyhez hogyan Földünk közelebb volna, akkor elégetné, de így éppen annyira melegít, amennyire szükséges.

Ilyen párhuzamot még rengeteget találunk. Ebből a szempontból meg kell vizsgálni Pálóczi Horváth Ádám következő verseit: *Születéskori esztendőfordulat*,¹² *Újesztendei ének*,¹³ *Isteni gondviselés*¹⁴ és *Az Isten: – Természet*.¹⁵ Különösen érdekes, hogy a költő hogyan olvasztja bele a klasszikus pogány műveltséget a fiziko-teológiai gondolkodásba, és hogy apja ebben mennyiben mutat neki példát. Mint tudjuk, Ovidius *Metamorphoses*ének eleje olyan teremtéstörténet, amelyet már a középkortól kezdve az allegorikusabb magyarázat és a bibliai magyarázattal összeolvasztott „moralizált Ovidius” is a legnagyobb mértékben kiaknázott. Nagy szerepet játszott az emberi méltóság kései humanizmusban, majd a felvilágosodás korában tárgyalt témájának alátámasztásában (végül, talán utoljára, parodisztikus formában 1954-ben Thomas Mann utolsó regényé-

11 Uo., 250–251; a vonatkozó térkép a 213. lap elé van kötve.

12 ÖÉ 410. sz.

13 ÖÉ 411. sz.

14 ÖÉ 412. sz.

15 ÖÉ 413. sz.

ben) az a toposz, hogy az ember méltóságát legjobban az mutatja, hogy szemben az állatokkal nem a földet nézi, hanem az eget, és így a dolgokon el tud töprengeni. Horváth György könyve épp ezzel kezdődik, ezért ebből a szempontból is érdemes lenne azonosítani klasszikus idézeteinek forrásait. (Figyelembe veendő azonban, hogy valamilyen zavar támadhatott a nyomtatásban; meg is jegyzi a könyv végén, hogy, nem lehetvén jelen Győrben, elrontották az elejét és a végét, ezért másodszor is le kellett nyomtatnia a tartalomjegyzéket.) Más különbség is megállapítható: a források a könyv első felében hiányoznak, vagyis hiányosan vannak megadva, a második részben a szerző már sokkal precízebb. Több szép Ovidius-idézet található benne, prózában vagy versben fordítva.¹⁶ Tudomásom szerint itt olvasható Hadrianus császár híres, lelkecskéjéhez írott búcsúversének első magyar fordítása is.¹⁷ Egy gyönyörűséges, névtelen ókeresztény himnusznak tartott latin verset közöl a Szentháromságról, fordításával együtt:

Midőn még az Olasz-Országi Keresztyének tiszta Deák nyelven szóllottak, és Deák nyelven prédikállottak, és énekeltek a' Gyülekezetben, egy énekben így énekeltek a' Szent Háromságnak' titkát:

Profitentes Unitatem, Reveremur Trinitatem
 Pari reverentia,
 Tres Personas asserentes, Personali differentes
 A se differentia.
 Sive dicas tres vel tria, Una tamen est Usia,
 Non triplex essentia.
 Pater, Proles, Sanctum Flamen, DEUS Unus, sed hi tamen
 Habent quaedam propria.
 Una virtus, Unum Numen, Unus splendor, Unum lumen,
 Hoc una quod alia.
 Digne loqui de Personis, Vim transcendit rationis,
 Excedit ingenia.

A' melly Verseket Magyarra így fordithatsz:

16 Például: „*Nos quoque floruimus, sed flos fuit ille caducus*, Az az:

*Mindnyájan régenten mi-is virágzottunk,
 De időnk el-múlván végre meg-aggottunk.*

(*Természetnek és kegyelemnek oskolája*, 156.) Az Ovidius-idézet helye: *Tristia*, V, VIII, 19. sor.

17 Igaz, az epigrammának csak a rövidített szövegét közli és fordítja: „A' Pogány *Adrianus Imperátor* így szól halálakor a' maga Lelkének: *Animula vagula, blandula! quae nunc abibis in loca, nec ut sales dabis jocos*. Oh én erőtelen Lelkem! Hova mégy, el-hagyván engem? Többé nem beszélgetsz velem.” (*Uo.*, 41–42.)

Mi vallunk Szent Háromságot, Tisztelünk Egy Uraságot,
 Egyenlő tisztelettel.
 Három Személyeket hiszünk, Kiket megkülönböztetünk,
 Bizonyos különbséggel.
 Mondhatjuk Három Személynek, De nem három természetnek,
 Mert egy természetiben.
 Atya, Fiú, és Szent Lélek, Kiket egy ISTENnek vélek,
 Különböztetvén Személyben.
 Egy *virtus* és egy Istenség, Egy világ és egy fényesség,
 Ollyan egyik mint másik.
 Ezeket jól meg-gondolni, Illendőképben fontolni,
 Mi tőlünk ki-nem telik.¹⁸

Megállapítható, hogy nem ókeresztény himnuszról van szó, hanem Adamus Sancti Victoris (Adam de Sancto Victore) Pümkösdre írott költeményciklusának azon sequentiájáról, amely a *De sanctissima Trinitate* címet viseli. A versben a Szent Athanasius-féle trinitárius dogmatika legköltőibb megfogalmazását tisztelhetjük, ráadásul a költőnél igen szokatlan módon személyes felhanggal.¹⁹

Horváth György az előszóban katolikus forrást ad meg a magyar filozófiai műnyelvre nézve. Ez Sartori Bernártnak *Magyar philosophiája*. Ő, mint tudjuk, minorita volt, s Horváth még nem tudhatta, hogy az irodalomtörténeti utókor Sartori művét plágiumként fogja kezelni, ugyanis a derék szerző azt szinte teljes egészében a jezsuita Bertalanffi Pál *Világnak Két rend-béli Rövid Ismérete* című művéből lopta.²⁰ Horváthot nem csupán a türelem hangja jellemzi, tehát egyfajta általánosan, ökumenikusan felfogott keresztény gondolkodás, hanem határozottan, amikor teheti, előszeretettel használ katolikus forrásokat vagy hivatkozásokat. Természetesen megadja a módját: az összes katolikus szentet idézi Szent Ágostontól Szent Bernátig, de nem írja elénk a „Szent” jelzőt, hanem „Bölcs”-nek tiszteli őket: „Böltsen mondotta Bernárd tudós Atya” stb.²¹

18 *Uo.*, 278–279.

19 Max MANITIUS, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, III, München, C. H. Beck, 1931, 1200–1800.; vö. F. J. E. RABY, *A History of Christian-Latin Poetry*, Oxford, 1927, 345–375.; F. WELLNER, *Adam von Saint-Victor, Sämtliche Sequenzen*, 1955. – A latin szöveget Domnus GUERANGER *Liturgicus Annus* című könyvének internetes változatával vetettük össze; eszerint tartalmazza a szekvencia első versszakát, második versszakának felét, ám úgy, hogy az 5. sor „Simplex” jelzőjét „Una” jelzőre cseréli; a 3. versszakot egészében elhagyja; a 4. versszak első sorában a „sacrum” szót „sanctum”-ra javítja; az 5., 6. és 7. versszak teljes egészében kimarad, végül a 8. versszaknak csak első három sorát tartja meg, míg a rákövetkező 3 sort és a két utolsó versszakot elhagyja. Hogy pontosan mi is volt Pálóczi Horváth György közvetlen forrása, további kutatásokat igényel.

20 Dr. BATA István, *Egy XVIII. sz.-beli plágium*, It, 7(1918), 176–180.

21 *Természetnek és kegyelemnek oskolája*, 260. – Az itt idézett mondás: „*Solum vere DEUS est*,

Egy természeti metafora ugyancsak érdemes a figyelemre. Fórizs Gergely végezte el Berzsenyi *A' Pók, Egy Leánykának magános beszéde* című, németből készült fordításának forráskritikáját és elemzését.²² A pók itt a filozófiai okoskodás szimbóluma, mondván: lehet tanulni a póktól ezt meg azt. Ez a lehetséges összehasonlítás, úgy látszik, már Pálóczi Horváth Györgynek is feltűnt, hiszen hosszan fejtegeti a bogarak és férgek mindenféle nemeinek tulajdonságait, amelyek mind az Isten bölcsességét bizonyítják. Legrésztesebben a méhről, a ganajtúrókról, a hangyákról és a pókokról, valamint a selyemhernyókról értekezik.²³ Ugyanabban a vonatkozásban használja példatárát, mint Berzsenyi, abban tudniillik, hogy van lelke az állatoknak, csak kevésbé kommunikatív fokon, mint az embereknek.

Zárásul még egy olyan helyet szeretnék kiemelni, ahol Horváth György egyértelműen leteszi a garast a lélek örökkévalósága mellett. Először a görög Phókülidész idézi, utána pedig Alphonsus királyt. Az első természetesen pogány volt, másikuk pedig még az Istennel is szembeállt. Mégis:

Meg-esmérték ezt eleitől fogva minden jól okoskodó Böltsek, azt mondja *Phocilides: Anima immortalis est, vivitque perpetuo, nec senescit unquam.* A Lélek mindenkoron él, vénségtől' s haláltól nem fél. Meg-vallotta ezt az igazságot még az ISTEN-nel mintegy szemben szálló *Alphonsus Király-is*, így szólván: *Maximum argumentum immortalitatis est, quad corpora in hac vita decrescunt, animae vero quanto plures anni accedunt, tanto magis in sapientia crescunt.*

A' test avúl, romlik ha jut sok időre,
De a' Lélek böltsebb számos esztendőre.²⁴

A görög bölcstől származó idézetet egy XVII. század eleji kézikönyvből merítette,²⁵ a (valószínűleg V.) Alfonz aragóniai királynak tulajdonított gnómát pedig a hallatlanul ismert és népszerű jezsuita bibliakommentátortól, Cornelius a Lapidétól.²⁶ Ehhez a kardinális kérdéshez, a lélek halhatatlansá-

qui, nec a fuit praeciditur, nec ab erit expungitur. Tsak az ISTEN vagyon valósággal, a' ki sem kezdetében nem kissebbítettik, sem végében fogyatkozást nem szenved.²⁷ – Megállapítható, hogy ez Szent Bernát *De Deo Deique proprietatibus* című művéből való (ed. Dionysius PETAVIUS S. J., Tom. I, Párizs, 1865, 117. 1.).

22 BERZSENYI Dániel *Prózaí munkái*, s. a. r. FÓRIZS Gergely, Bp., EditioPrinceps, 2011 (Berzsenyi Dániel Összes Munkái), 23–27, 516–524.

23 *Természetnek és kegyelemnek oskolája*, 78–82.

24 *Uo.*, 257.

25 *Polyanthea Nova*, (...) ed. Josephus LANGIUS Caesarenodius, Frankfurt, Zetzner, 1607, 97.

26 CORNELIUS A LAPIDE, *Commentarii in Sacram Scripturam*, ed. recens. Tom. IV, Pars I, (Ecll.

gához összeválogatott példáinak forrása jól jellemzi szellemének erudícióját és toleranciáját...

Cantica Canticorum) Melitae, 1845, *Commentaria in Ecclesiasten*, Cap. III. p.136.: „Alphonsus Aragonum Rex maximum argumentum immortalitatis sibi videri dicebat, quod corpus in hac vita decrescere, ac per omnia membra suos quasi fines et terminos habere videret; animos vero ad annos accederent, tanto magis intelligentia, virtus et sapientia crescere”. (Itt a flamand jezsuita a Prédikátor Könyvének a latin fordításban „Similiter Spirant Omnia” kifejezésének magyarázatát adja, a 133. laptól kezdődően.)